
KITEKINTŐ

**RÉGIÓK, REGIONÁLIS FOLYAMATOK A
VILÁGGAZDASÁGBAN****Régiók a földrajzi térben****(Regions and Regional Development in the World Economy)****BERNEK ÁGNES - SÜLI-ZAKAR ISTVÁN***Globális és regionális folyamatok a világgazdaságban*

Tanulmányunk e részében arra kerestünk választ, hogy *a világgazdasági kutatásokban rendszeresen használt régió fogalom földrajzi értelemben elfogadható-e egyáltalán? Másképp megfogalmazva, több ország együttese régiónak nevezhető-e vagy sem?* Ezen előzetes kérdésfeltevések alapját jelenti az a tény, hogy *a földrajzban és a regionális tudományban a regionális térségi szintet az országhatáron belüli területekre* (pl. országrészekre, gazdasági körzetekre, vagy kistérségekre) *vonatkoztatják*. Amennyiben az országhatárokat tekintjük a világgazdasági regionális folyamatok kiindulási alapjának, rendszerint *ún. nagytérségi régiókról* szoktunk beszélni (mint pl. kelet-közép-európai régió, a délkelet-ázsiai régió, vagy a nyugat-afrikai régió). A világgazdaságban e nagytérségi régiók igen fontos területi egységet képviselnek, hiszen a *gazdasági integrációs folyamatok* századunk végére felerősödtek. Az *Európai Unió*, az *Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Társulás* (NAFTA) vagy akár a *Délkelet-ázsiai Államok Szövetsége* (ASEAN) is lényegében több, földrajzilag szomszédos állam területi integrációját eredményezi.

Századunk végére nyilvánvaló, hogy *a regionális integrációs folyamatok elválaszthatatlanok a világgazdaság egészének fejlődésétől*. Az 1960-as és az 1970-es évtizedekben a világgazdaságot még rendszerint úgy értelmezték, mint az egyes államok külső, vagy más szóval nemzetközi kapcsolatainak összességét. A világgazdaság e megközelítése helyén való abból a szempontból, hogy a világgazdaság létrejöttének egyik alapfeltétele volt az egyes nemzetgazdaságok kialakulása. Az is egyértelmű, hogy az államok hatékonyabb gazdasági működésük érdekében kapcsolatba léptek egymással. Azonban az 1990-es évtizedre már a világgazdaság legfontosabb folyamatai nem az egyes nemzetállamok szintjén valósulnak meg, az egyes államok közötti gazdasági tranzakciók egyre inkább háttérbe szorulnak a globális szintű gazdasági folyamatokhoz képest.

E globális gazdasági folyamatok közül az egyik legfontosabb *a multinacionális vállalatok egyre növekvő világgazdasági szerepe*. A multinacionális vállalatok a teljes termelési folyamatot világméretben valósítják meg és így nem az egyes

nemzetállamok, hanem a *világpiac* a termelés meghatározó tényezője. A világméretben megvalósuló termelés a fogyasztási szokások világméretű hasonulásával jár együtt. A globális gazdasági rendszer irányába hat *a pénz szerepének és fontosságának korábban sohasem tapasztalt növekedése*. A pénzforgalommal foglalkozó intézmények (bankok és tőzsdék) egész világra kiterjedő hatása napjainkra rendkívüli mértékben felerősödött. Sőt, jelenleg már a világ egészét átfogó pénzforgalomról beszélhetünk. A fokozódó globalitás harmadik fontos eleme - amely egyben az előző két globális tendencia alapját is képezi - *a technológia és ezen belül is kiemelten az információs technológia napjainkban tapasztalható viharos gyorsaságú fejlődése*.

A XXI. század küszöbén a világgazdaság fogalmának jelentős átértékelésére van szükség. A jelenlegi *világgazdaság egy világméretű piacgazdaság kialakulása felé halad*, amelyben a termelési folyamatok és az ezzel összefüggő forgalmazási tevékenységek világszinten szerveződnek. Az áruk, a szolgáltatások, a termelési tényezők országhatároktól függetlenül áramlanak, a világméretű piacgazdaság legfontosabb tényezője a világpiac.

Napjainkban *a világgazdaság meghatározó globalizációs folyamatai mellett a regionális tendenciák is megerősödnek*. Az 1990-es évtized regionalizmusa azonban alapvetően különbözik az 1950-60-as évtizedek regionális folyamataitól. A legfontosabb különbségek a következők (Inotai 1994):

- Jelenleg a nemzetközi kereskedelem sokkal liberálisabb, mint az 1950-es évtizedben. Az integrációs megállapodások célja már nem kizárólag az egymás közötti kereskedelem bővítése a vámok csökkentése révén. A kereskedelmi szférán túl az integrációs egyezmények a technológiák, a szolgáltatási tevékenységek szabad áramlására, a közös beruházások ösztönzésére is kiterjed.
- A regionális integráció klasszikus elméletei szerint az integrációs folyamatok a közel hasonló fejlettségű államok között a leghatékonyabbak. Ezzel szemben napjainkban a közepes fejlettségű, kis területű országok gazdasági fejlődésük zálogát valamely világgazdasági centrum-térséghez fűződő, fokozódó integrációs kapcsolatokban látják.
- Az 1980-as évtizedig az Amerikai Egyesült Államok kereskedelmi politikáját a multilateralizmusra való törekvés jellemezte. Az 1990-es évektől az Európai Unió és a csendes-óceáni erőter integrációs törekvéseinek megerősödésével felértékelődött az USA gazdaságpolitikájában az amerikai kontinens szerepe. Erre utal az is, hogy a földrész 34 országának részvételével 2005-ig - a tervek szerint - létre kívánják hozni az Amerikai Szabadkereskedelmi Övezetet (Free Trade Area of the Americas).

Jelenleg már több mint 100 regionális integrációs megállapodást tartanak nyilván. Az erősödő regionális tendenciáknak látszólag ellentmond, hogy e szerződések - egyetlen egy kivétellel - csak *szabadkereskedelmi megállapodásnak* vagy *preferenciális vámövezetnek* tekinthetők. Vagyis az országok regionális együttműködési törekvéseinek többsége az egymás közötti kereskedelem bővítésén alapul. A jövőre nézve, a szerveződések egy része kitér; közös piac és gazdasági unió létrehozását. A regionális integrációs megállapodások legnagyobb részében azonban a tényleges gazdasági együttműködés megteremtése még a távlati célok

között sem szerepel. Sőt, ezeknek a regionális integrációs megállapodásoknak is kevesebb, mint harmada működik valójában. Az egyetlen egy kivétel a fejlett európai országok tényleges integrációs tömörülése, az Európai Unió.

Lorenz D. (1989, 1991, 1992) tanulmányaiban különbséget tesz a regionalizáció (regionalisation) és a regionalizmus (regionalism) folyamata között. A *regionalizmus* folyamatának háttérében viszonylag tartósan érvényesülő földrajzi, kulturális és gazdasági tényezők összefüggő rendszere áll. Eredményeként egyes államok közötti gazdasági és társadalmi kapcsolatok olyan mértékben erősödhetnek fel, hogy ezen államok összessége világgazdasági szempontból közel egységes gazdasági területnek tekinthető. Véleményünk szerint a hangsúly a világgazdasági szempontból értelmezett egység alatt van; vagyis ez nem azt jelenti, hogy az egyes államok ténylegesen hasonlóak egymáshoz.

Az előbbivel szemben a *regionalizáció* intézményi szinten irányított és szabályozott politikai folyamat. A földrajzilag egymáshoz többnyire közel lévő államok kormányai olyan gazdaságpolitikát dolgoznak ki és támogatnak, amelyek révén elérhető, hogy ezen országok összessége kedvezőbb világgazdasági pozíciót érjen el.

Jelenleg a magyar szóhasználat nem tesz különbséget e két folyamat között, sőt a külföldi szakirodalom (*Bhagwati* 1990) többnyire a regionalizmus fogalmát használja, és mint a globális világgazdasági folyamatok - globalizmus - ellenpárját tünteti fel. Ugyanakkor egyértelmű, hogy e két folyamat kapcsolatban áll egymással; egyfelől a regionalizmus "természetes" folyamatát a regionalizáció "intézményi" szintű szabályozása elősegítheti; másfelől a politikai szabályozás szükségessége csak akkor lép fel, ha a regionális folyamatok bizonyos szintet elértek és egyes területeken az országok egymás közötti kapcsolatai már korábban is erősek voltak.

Itt kívánunk utalni rá, hogy *Lorenz megfogalmazása a regionalizáció és a regionalizmus folyamatait illetően még erősen vitatott*. Néhol csak a regionalizmust tekintik tényleges regionális folyamatnak, s regionalizáció alatt a tér felosztását értik, pl. az egyes államok kereskedelmi blokkokba történő besorolását. (*Johnston R.J.* 1994) *Nemes Nagy J.* (1997) a regionalizálódást folyamatnak, a regionalizmust eszmerendszernek tekinti, hasonlóan a globalizáció, globalizmus meghatározásához.

A földrajztudomány szempontjából a lényegi problémát a regionális folyamatoknak kizárólag a regionális gazdasági szervezetek alapján történő értelmezésében látjuk. Ahogy *Lorenz* (1991) is utal rá, az ilyen jellegű megközelítés során a tér szerepének, szerveződésének problematikája teljesen háttérbe szorul. Azonban el kell ismernünk, hogy a regionalizáció, regionalizmus földrajzi kutatásának - kiemelten empirikus jellegű kutatásának - terén nem lehetséges az elvonatkoztatás a regionális intézményi szervezetektől. Ugyanis a nemzetközi szervezetek által kiadott statisztikai források a régiót alkotó államok egymás közötti kereskedelmének kutatását teszik lehetővé. A regionális kereskedelem alakulásában nyilvánvalóan visszatükröződnek a regionális szintű kereskedelem szabályozások eredményei.

Bár a regionális integrációk kutatása felől az egyik lényegi módszertani kérdés éppen az, hogy az egyes integrációk sikeressége mennyire mérhető kizárólag oly módon, hogy a tagországok összes kivételén és behozatalán belül az intra- és az extraregionális kereskedelem mekkora relatív jelentőséggel bír. (*Inotai* 1980, 1981)

Amelung (1990) a csendes-óceáni térséget alkotó államok egymás közötti, bilaterális kereskedelmi kapcsolataira vonatkozóan hierarchikus cluster-analízist végzett, megkísérelve a régió lehatárolását. Értelmezése szerint a régió fogalma: *adott földrajzi területen lévő, egymással szoros gazdasági együttműködésben álló országok összessége, intézményesített integrációs szerveződések nélkül.* Két fő régió-típust különböztet el: a *formális és a funkcionális régiót.* A formális régió esetében az államok gazdasági együttműködése alacsony szinten áll, vagyis az interregionális kapcsolatok nagysága jelentősen meghaladja az intraregionálisét. Míg funkcionálisnak tekinthető egy régió akkor, ha az országok külkereskedelmén belül a régióon belüli kapcsolatok a meghatározó jelentőségűek. Földrajzi szempontból külön figyelmet érdemel, hogy az ázsiai-pacifikus régió térbeli fejlődését *Christaller* és *Lösch* által kidolgozott elméleti jellegű térszerveződéssel hozza összefüggésbe: nevezetesen a központi hely (vagyis a centrum) és a vonzáskörzet (vagyis a periféria) kapcsolatrendszerének fejlődésével.

A világgazdasági értelemben vett, ún. nagytérségi régiók fejlődését, vagyis a regionalizmus folyamatát az alábbi tényezők segítik elő:

- *Földrajzi közelség, földrajzi kontinuitás.* A földrajzi közelség a szállítási költségeket csökkenti és elméletileg elősegíti a kereskedelmi forgalom növekedését. (*Linnemann* 1966)
- *Gazdasági fejlettség magasabb és közel hasonló szintje.* De viszonylag eltérő gazdasági fejlettség esetén, a *regionális indukció* (*Inotai* 1981, a regionális indukció létének empirikus igazolása: *McCarthy F.D., Taylor L., Talati C.* 1987) - vagyis egy elmaradott gazdasági struktúra számára a környező fejlettebb országok gazdasági húzóhatása - csökkentheti a régió gazdasági differenciáltságát. Az előbbieken alapján a kedvező földrajzi helyzet fogalma egy magasabb fejlettségű, dinamikus növekvő régióban való elhelyezkedéssel is azonosítható.
- *Történelmi kapcsolatok és hasonló társadalmi, kulturális háttér.*
- *Intézményi szabályozás* megteremtésének lehetősége és a későbbiekben működésének hatékonysága.

Míndez összefüggésben áll *Lösch* (1938) és *Isard* (1960) azon elméleteivel, amelyek a *régió fejlődési fokozataival* foglalkoznak:

- A gazdasági fejlettség alacsony fokán *Lösch* megfogalmazásában az adott régiók nem is tekinthetők még valóságos gazdasági értelemben vett régióknak, csak piaci területeknek ("simple market areas"). *Isard* az izolált régió ("isolated region") fogalmában viszont arra utal, hogy a régió a világ többi részével nem folytat kereskedelmet.
- A gazdasági fejlődés előrehaladásával *Lösch* szerint a régió átmeneti állapotban van, piaci területek hálózataként ("nets of simple market areas") értelmezhető. *Isard* kutatásaiban a régiót ezen fejlődési állapotában a növekvő régió ("growing region") fogalmával illeti.
- A gazdasági fejlődés magasabb szintjén a *hálózat* fogalma kerül előtérbe a régió legmagasabb fejlődési fokozatának meghatározásakor. *Lösch* értelmezésében ez megfelel a piaci területek hálózataiból képződő rendszernek ("systems of nets"), a tulajdonképpeni régióknak. *Isard* a régiók közötti hálózat kifejezését használja "interregional network".

Nemzetközi kereskedelem - regionális kereskedelem

A nemzetközi kereskedelem alakulása elsődlegesen azzal áll összefüggésben, hogy a nemzetközi kereskedelem mennyiben tekinthető az *szabad kereskedelemnek* és/vagy mennyiben érvényesülnek a *külkereskedelmi protekcionizmus* különböző formái. Szabad-kereskedelemről akkor beszélünk, ha a nemzetek közötti kereskedelem a természeti és társadalmi erőforrások különbözőségén alapuló nemzetközi munkamegosztás és az ezzel szoros összefüggésben álló komparatív előnyök elve szerint bonyolódik le. A világgazdaságban a szabadkereskedelem tiszta elméleti formájában sohasem valósult, illetve valósul meg. *A szabadkereskedelem és a protekcionizmus mindig is egymás mellett létezett, illetve létezik.* A protekcionista gazdaságpolitika a hazai termelőket védi a külföldről származó import árucikkek versenyétől. Minél több ország alkalmazza a protekcionista gazdaság-politikát, annál inkább eltűnik a nemzetközi kereskedelem gazdasági hatékonyságot növelő szerepe. A nemzetközi szakértők többségének véleménye szerint a nemzetközi kereskedelem sokkal nagyobb mértékben növekedhetne, ha az államok felhagynának a protekcionista gazdaságpolitikával.

A nemzetközi szinten zajló *integrálódási folyamatok* első fokozatai lényegében mind a *protekcionista kereskedelempolitikához kapcsolódnak.* Ez teljesen érthető, ha arra gondolunk, hogy egy tényleges gazdasági-politikai integráció létrejötte csak hosszú évek, évtizedek alatt lehetséges. Az előzetes kapcsolatfelvételnek nyilván legegyszerűbb és gazdaságilag is legindokoltabb formája az illető országok egymás közötti kereskedelmének bővítése. Így a regionális kereskedelemnek, vagyis az integráción belüli kereskedelemnek igen nagy jelentősége van. Rendszerint egy *gazdasági integráció sikerességét* azon mutató alapján ítélik meg, hogy a tagországok kereskedelmi kapcsolataik mekkora részét bonyolítják le az integráción belül. Az integráción belüli kereskedelmet *intraregionális kereskedelemnek* is nevezik.

Az 1. táblázat a világ nagytérségeinek kereskedelmi áramlását szemlélteti. A Világkereskedelmi Szervezet (WTO) által kiadott statisztikai forrásokban intraregionális kereskedelemnek az egyes nagytérségeken belüli, míg interregionális kereskedelemnek az ezeken kívüli kereskedelmi folyamatokat tekintik.

- A *fejlett centrum-térséget* magában foglaló *nagytérségi régiók* esetében - Észak-Amerika, Nyugat-Európa és Ázsia - az *intraregionális* kereskedelem a legfontosabb külgazdasági irány. Ugyanis a régióon belüli kapcsolatok a világgazdaság fejlettségi színvonalának felelnek meg, s egyben biztosítják a világpiachoz való felzárkózást is.
- A kolonialista, illetve a történelmi hagyományokra épülő *kereskedelmi blokkok* léte igazolható. Latin-Amerika legfontosabb exportpiacai az észak-amerikai országok. A közép- és a kelet-európai országok és a FÁK tagállamai összes exportjuknak közel 60%-át Nyugat-Európába szállítják. Ugyanez a mutató Afrika esetében több mint 50%. Az utóbbi években Japán és az újonnan iparosodó, fejlődő országok kereskedelmi területüket jelentősen bővítették, erre utal az is, hogy a közel-keleti régió közolajának legfontosabb felvevő piaca már az ázsiai térség.

1. TÁBLÁZAT

Az intra- és interregionális kereskedelem százalékos aránya az egyes régiók összes exportjából (1996)

(Proportion of Intra- and Interregional Trade in the Total Export of Macroregions, 1996, %)

	Észak-Amerika	Latin-Amerika	Nyugat-Európa	K-Európa+ FÁK	Afrika	Közel-Kelet	Ázsia	Világ
Észak-Amerika	36,0	13,7	18,6	1,0	1,4	2,6	26,7	100,0
Latin-Amerika	50,2	21,2	15,5	0,9	1,3	1,2	9,7	100,0
Nyugat-Európa	7,6	2,4	68,3	4,9	2,7	2,6	11,5	100,0
Kelet-Európa+ FÁK	4,9	2,5	56,9	18,7	1,5	2,7	12,8	100,0
Afrika	15,4	2,8	52,1	1,1	9,2	1,6	17,8	100,0
Közel-Kelet	11,1	2,1	21,3	0,8	3,5	7,4	53,8	100,0
Ázsia	23,1	2,3	16,2	1,1	1,5	2,6	53,2	100,0
Világ	18,4	5,1	42,1	3,3	2,2	2,7	26,2	100,0

Forrás: WTO - World Trade 1997. Vol. II.

A továbbiakban a *regionális kereskedelem elméleti kérdéseivel* foglalkozunk és ezt az egyes államok külkereskedelmének relációs szerkezete felől közelítjük meg. Kiemelten két szempontot vizsgálunk: egyrészt a *gazdasági fejlettség különböző szintjein hogyan változik meg a külkereskedelem relációs szerkezete* és ezen belül is a regionális kereskedelem jelentősége, másrészt a *külkereskedelem térszerveződésére milyen hatással van a földrajzi helyzet befolyásoló szerepe*.

Századunk végén az országok fejlődésének kulcskérdésévé vált a világgazdasági viszonyokhoz való alkalmazkodás. Az eddigi világgazdasági kutatások teljes egészében alátámasztották, hogy tényleges gazdasági fejlődés csak a világgazdaságba, s így a világkereskedelemben való fokozódó integrációval valósítható meg. Így valamely ország számára az a külkereskedelmi irány a leghatékonyabb, amely egyben a világgazdasághoz való felzárkózásra is lehetőséget kínál. Vagyis a külgazdasági kapcsolatokban azok az országok kerülnek előtérbe, amelyek általános gazdasági fejlettségi szintje megfelel a világgazdaság fejlettségi színvonalának, vagy azt meghaladja.

A nemzetközi kereskedelem relációs szerkezetére vonatkozó empirikus vizsgálatunk alapján a következő három szakaszból álló, nem-lineáris modellel választható fel a gazdasági fejlődés és a külkereskedelem térszerveződésének alakulása (Bernek 1992, 1994).

- *A gazdasági fejlettség alacsonyabb fokán* főként önálló gazdasági formák léteznek, a külkereskedelem volumene és nemzetgazdasági szerepe rendkívül csekély. A gazdasági szerkezet lényegi vonásaiból (főként élelmiszertermelő mezőgazdaság és kézműipar), valamint a technikai feltételekből következően a külkereskedelem nagyrészt a szomszédos országokkal bonyolódik le. Ez a

jelenlegi világgazdaság fogalomrendszerében ugyan regionális kereskedelemnek minősülne, de valójában nem más, mint bilaterális kereskedelmi kapcsolat.

- *A gazdasági fejlettség közepes szintjén* a külkereskedelem abszolút és relatív értelemben vett nagysága jelentősen fokozódik. A nemzetközi kereskedelem *Heckscher-Ohlin* féle megközelítéséből kiindulva (*Ohlin* 1981): a nemzetközi kereskedelem elsősorban a tényezőellátottság, illetve az erőforrásokkal való ellátottság különbségei alapján szerveződik. Az erőforrások körébe egyaránt sorolhatók, természeti és humán tényezők is. Az egyes országok külkereskedelme szempontjából mindez azt jelenti, hogy kereskedelmi kapcsolataik elsősorban globális és nem regionális szinten szerveződnek.
- *A gazdasági fejlődés magasabb fokán* a nemzetközi kereskedelem szerveződésének alapja a gyáriparon és a szolgáltatási szférán belüli méretek és termelési különbségek. A külkereskedelmi irány megválasztásában a gazdasági fejlettség hasonló szintje kerül előtérbe (*Linder* 1961). Az iparágon belüli kereskedelem fontossága növekszik. A régióon belüli kapcsolatok volumene és relatív jelentősége fokozódik. De az ekkor kialakuló regionális kereskedelmi kapcsolatok a globális világgazdasági szerepkör regionális leképeződésének felelnek meg.

E modellhez kapcsolódóan, a *fejlődő országokra* vonatkozó kutatási eredményeink elméleti konzekvenciái a következők:

- A gyarmatosítási folyamat eredményeként a fejlődő országok gazdasági struktúrája *duális jellegűvé* válik, s ezen a tőkés, "modern", a közvetlenül világgazdaságra termelő szektor és a prekapitalista, "tradicionális", önfenntartásra termelő szektor egymásmellettségét értjük. E dualista gazdasági szerkezet a külkereskedelem irányultságának alakulásában is megnyilvánul. A világgazdasággal való kapcsolatot majdnem kizárólag a gyarmattartó országgal folytatott kereskedelem jelentette; míg szinte változatlan formában maradt fenn a tradicionális szektorhoz kapcsolódó, elsősorban a környező országok felé irányuló hagyományos kereskedelem. Ebből következően a periférián belüli kapcsolatok kizárólag a régióon belül bonyolódtak le. Nyilván a gyarmatosító országok által képviselt világgazdaság és az adott periférián belüli hosszú történelmi múltra visszatekintő regionális piacok térben nem kapcsolódtak egymáshoz, s feltehetően egymástól teljesen függetlenül léteztek.
- A XX. sz. közepétől formálódó *egységes világgazdaság* feltételrendszerei között, a politikailag függetlenné vált fejlődő országok számára kizárólag a világgazdasági folyamatokhoz való felzárkózás biztosíthatja a tényleges gazdasági fejlődést. A fejlett ipari országok - különösen a volt gyarmattartó országok - külkereskedelmi belüli dominanciájának fennmaradása ezzel magyarázható.
- Korunk világgazdaságának globális folyamatai arra utalnak, hogy a gazdasági fejlődés előrehaladásával - feltehetően egy adott gazdasági szinthez és gazdasági szerkezethez kapcsolhatóan - fokozódik a periférián belüli, elsődlegesen az intraregionális jellegű kereskedelem.

- A magasabb gazdasági fejlettségű régióban való elhelyezkedés lehetőséget kínál az elmaradottabb, a világgazdasághoz még csak kevésbé kapcsolódó országok számára is a gyorsabb ütemű növekedésre és gazdasági fejlődésre.
- A globális világgazdasági hatás régióon belüli kapcsolatok feletti dominanciáját véleményünk szerint alátámaszthatja az is, hogy a regionalitás szerepe feltételezhetően az importban nagyobb, mint az exportban. Egy adott ország világkereskedelmi szerepét az export szabja meg. Ezzel szemben a gazdasági fejlődés fenntartásához (s ezen belül is az exportra termelő ágazatok termelési feltételeinek megteremtéséhez) elengedhetetlen árucikkek - nevezetesen az élelmiszerek és a fűtőanyagok - beszerzése regionális szintre helyeződhet át. Ezt indokolhatja a világpiaci árak gyakori változása, vagy a világgazdasági-világpolitikai folyamatok által bekövetkező vásárlási problémák; általában véve függetlenedési tendencia a világgiactól az alap-árucikkek vonatkozásában.
- A gazdasági fejlettség magasabb szintjén, a hagyományos regionális kapcsolatoktól eltérően, az adott ország nem elsősorban a vele szomszédos országokkal kereskedik, s az intraregionális kereskedelem térben sokkal diverzifikáltabbá válik. A korábbi gazdasági fejlettségi szakasz erőforrások különbözőségére alapozódó régióon belüli kereskedelmét felváltja az "intra-industry" vagyis az "iparágon-belüli" - közel az egész régiót átfogó - kapcsolatrendszer.

A földrajzi helyzet és a külkereskedelem térszerveződése közötti kapcsolat a gazdasági fejlettség különböző szintjein átértékelődik. A gazdasági fejlődés alacsonyabb fokán a földrajzi helyzet abszolút értelemben vett megközelítése az elsődleges. A nem kielégítő infrastrukturális feltételek mellett, a földrajzi közelség, a közös határ, a kereskedelmet elősegítő kedvező természetes útvonalak a külkereskedelem irányának megválasztásában döntőek lehetnek. S talán még fokozottabb mértékben igaz ez a zárt ("land-locked") helyzetű országokra vonatkoztatva. Az ilyen helyzetű fejlődő államok külkereskedelmének térbeli koncentrációs foka magasabb, mint a közel hasonló gazdasági fejlettségű tengerparttal rendelkező fejlődő országoké.

A gazdasági fejlődés előrehaladásával a földrajzi tényezők jelentősége csökken, s így a korábban erősen koncentrált kereskedelem a világgazdaság mind nagyobb részére kiterjed. Véleményünk szerint magasabb gazdasági fejlettségi szinten a földrajzi helyzet relatív értelmezése lép előtérbe, ennek két tényezőjét vizsgáltuk: valamely világgazdasági erőterhez való tartozást - vagyis fejlett ipari centrumhoz vagy centrumokhoz való közelséget - és egy adott régióban való elhelyezkedést.

A valamely világgazdasági erőterhez való tartozás tényét és ennek hatását a három kiemelt centrum-térseget - az Egyesült Államok, az EU és Japán - illetően elemeztük. Az USA szerepe elsősorban a latin-amerikai régió azon országaiban fokozódott, amelyek földrajzilag is közel helyezkednek el. Általános érvényű tendencia, hogy az EU jelentősége visszaesett a fejlődő országok külkereskedelmében, így az afrikai és a közel-keleti országok esetében is. Japán gazdasági erőterének sajátosságára utal, hogy az ázsiai országok Japántól való függése nem értelmezhető csupán a külkereskedelmi kapcsolatok alapján.

Az adott régióban való elhelyezkedés kapcsolatban áll az előbbi tényezővel. A regionális indukció tényére utal, hogy a világgazdaság legdinamikusabban fejlődő térsége, az ázsiai régió esetében, mind az export, mind az import legfontosabb irányává az intraregionális kapcsolatok váltak. A regionális kereskedelem vonatkozásában ugyan lényegi tendenciák megállapíthatóak, de *világgazdasági értelemben a regionális folyamatok és az ún. nagytérségi régiók csak relatív vonatkozásban határozhatóak meg.*

A regionális folyamatok átértékelődő szerepe a jövő század világgazdaságában

Napjaink világgazdaságában a *globalitás szerepe egyre meghatározóbb*. A közgazdaságtudomány általános felfogása szerint e globalizálódó világban a földrajzi helyzetnek immár lényeges szerepe nincs, sőt egyesek már a "földrajztudomány végét" jósolják. A világgazdasági folyamatok elméleti és empirikus vizsgálata alapján azonban igazolható, hogy *a földrajzi helyzet befolyásoló szerepe a globális világpiac időszakában is érvényesül, de jelentősen átértékelődik*. Kutatásaink alapján az "*új földrajztudomány*" legfontosabb elemei a világgazdaság térbeli szerveződésének kutatását illetően a következők:

- A földrajzi helyzet relatív értelmezése az elsődleges. De e relativitás már nem az egyes centrumokhoz való közelséget, hanem *az adott földrajzi helyek elérhetőségét* jelenti. Mivel a tényleges tér egyre inkább "virtuális" térré alakul, így az elérhetőség e "virtuális" térben való kapcsolatteremtő lehetőségeket jelenti.
- A globális világpiac időszakában a "földrajzi helyek hálózata" mellett a "*térbeli áramlások hálózata*" is létezik, sőt egyre fontosabb szerephez jut.
- A jelenlegi világgazdaság elsődleges elemzési egységei már nem kizárólag az országok, hanem a világvárosok és a nagyvárosok rendszere. A nemzetek feletti gazdasági integrációs folyamatok mellett egyre fontosabb szerephez jutnak a szubnacionális szinten szerveződő tényleges regionális folyamatok. *Feltételezhető, hogy a jövő század világgazdasága egyrészt a globális szerepkört betöltő világvárosok, másrészt a tényleges területi egységek, vagyis a régiók szintjén fog térben szerveződni.*

Régiók, regionális folyamatok Magyarországon

A régió: magasan szervezett térstruktúra

Magyarország regionális vizsgálata során *7 térszerkezeti szint* elkülönítésére látnak lehetőséget. Ezek a következők:

1. országos
2. regionális (teljes értékű regionális szint)
3. nagytérségi (részleges regionális szint)
4. kistérségi (városkörnyéki szint)
5. települési
6. lakóközveti
7. háztartási

A továbbiakban a *kettes, a hármas és a négyes* térszerkezeti szintek regionális kérdéseire térünk ki, hiszen ezek segítségével *értelmezhető* mindenekelőtt a *régió*.

A regionális térstruktúra alapja a *településhálózat*, mely sajátos földrajzi rendszerként működik. A hálózat csomópontjaiban alakulnak ki a *városok*, a földrajzi erőter különböző hierarchia szinten álló központjai. A városok "rangfokozatát" a környékükkel kialakított kapcsolataik minősége, nagysága és intenzitása határozza meg. A *településhálózat*, mint sajátos térstruktúra, egy működő rendszer, melynek *központjai időről-időre átértékelődnek*. Megváltozhat a városok funkciója és jelentőségük is, s a fejlődéssel-visszaeséssel párhuzamosan átalakul az adott térség vonzáskörzet-rendszere is. A változásokat sokféle tényező válthatja ki, például hosszantartó természeti-társadalmi-gazdasági folyamatok, vagy rövid lefolyású események, de előidézhetik a változásokat külső és kényszerű beavatkozások is.

A regionális szerveződés meghatározó elemei a *központ (centrum)* és a vele szimbiózisban élő, de tőle függő helyzetben lévő *környezete (periféria)*. A centrum-periféria fogalom párnak egyébként legalább három, egymással összekapcsolódó, de egymástól el is különülő jelentéstartalmat (helyzeti, gazdasági és hatalmi-politikai viszony) különböztethetünk meg (*Nemes Nagy 1996*).

Magyarország sajátosan olyan térség, amely - különösen külföldről nézve - *egyetlen vonzáskörzetként* is értelmezhető. Ez a helyzet Budapest kiemelkedő térszerkezeti szerepével, másrészt - s hozzá viszonyítva - a regionális központok fejletlenségével magyarázható. A múlt század végén is léteztek - s nem csak az elcsatolt országrészekben - régióközpontok. Ezek a városok - *Szeged, Debrecen és Pécs* - az elmúlt 70 évben is megőrizték térszerkezeti szerepüket (Debrecen esetében némileg csökkent a vonzáskörzet). Az ideológiai szempontok miatt is erősített *Győr és Miskolc* a mai napig sem képesek *regionális szerepköröket* illetően Pozsony, illetve Kassa hiányát pótolni (*1. ábra*).

A *regionális központok* székhelyei a klasszikusan regionális irányítási szisztémával működő MÁV-nak, postának, vízügynek, a természetvédelemnek, a vidéki egészségügyi ellátásnak, a tudományos kutatásnak és felsőoktatásnak.

Az elmúlt négy évtized kedvezett a *régióközponti szerepkörre aspiráló megyeszékhelyek térszerkezeti megerősödésének*. Politikai-, gazdasági- és elosztási szerepüknél fogva a megyeszékhelyek - alapvetően környezetük (megyéjük) kárára - "gyarapodhattak" (*2. táblázat*). Azonban még a *legeredményesebbek* - Nyíregyháza, Kecskemét, Székesfehérvár - sem *lettek valójában regionális centrumok*. Véleményem szerint nagytérségi központoknak lehet csak őket tekinteni, ennek ellenére több - esetleg saját megyéjükön is kívül fekvő - kistérséget (városkörnyeket) integrálhatnak (*2. ábra*).

A felsőfokú *központok* elvi vonzáskörzetei az elmúlt évtizedekben jelentős mértékben "idomultak" a megyehatárokhoz (*2. ábra*). Nyíregyháza elvi erőtere például ma már jelentős mértékben kitölti Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét, a DK-i térségekben gyorsan "szorítja vissza" Debrecent. A Tiszántúl déli részén Békéscsaba erőtere "nyomul előre", elsősorban Szeged rovására. Szekszárd és Tatabánya - s némileg még Eger - az elmúlt évtizedekben sem voltak képesek jelentősen növelni vonzáskörzeteiket. Budapest körzetében - a főváros "zavaró" hatása miatt - a felsőfokú központok erőterei jelentősen deformálódtak (Salgótarján, Székesfehérvár, stb.,).

2. TÁBLÁZAT
 A pozitív faktorértékű központok sorrendje Magyarországon
 (Rank of Urban Centres of Regional Importance)
 (Results of Factorial Analysis ≥ 0)

		Összeg	Viszonyítás	Megye- székhely	Megyei jogú város
1.	Budapest	39,01	72,24	+	+
2.	Miskolc	5,11	9,46	+	+
3.	Debrecen	5,02	9,30	+	+
4.	Szeged	4,50	8,34	+	+
5.	Pécs	4,14	7,67	+	+
6.	Győr	3,47	6,43	+	+
7.	Székesfehérvár	2,85	5,28	+	+
8.	Nyíregyháza	2,48	4,59	+	+
9.	Szombathely	2,29	4,24	+	+
10.	Szolnok	2,25	4,17	+	+
11.	Kecskemét	2,06	3,81	+	+
12.	Eger	1,77	3,28	+	+
13.	Zalaegerszeg	1,71	3,17	+	+
14.	Tatabánya	1,61	2,98	+	+
15.	Kaposvár	1,60	2,96	+	+
16.	Békéscsaba	1,56	2,89	+	+
17.	Veszprém	1,44	2,67	+	+
18.	Sopron	1,41	2,61		+
19.	Szekszárd	1,30	2,41	+	
20.	Salgótarján	1,24	2,30	+	
21.	Dunaújváros	1,11	2,06		+
22.	Baja	1,07	1,98		
23.	Gyöngyös	0,93	1,72		
24.	Hódmezővásárhely	0,86	1,59		+
25.	Ózd	0,81	1,50		
26.	Orosháza	0,76	1,41		
27.	Mosonmagyaróvár	0,74	1,37		
28.	Siófok	0,65	1,20		
29.	Szentes	0,63	1,17		
30.	Kiskunhalas	0,54	1,00		

Az országban 220-250 kistérség alakult ki, s központjuk jelentős részben nem is városi jogállású település, hanem gyakran község, úgynevezett *hiánycentrum*, vagy *falusi kulcstelepülés* (pl. Tiszacsege, Komádi). Mindenesetre a kis- és középvárosok, valamint a hozzájuk szerveződő kistérségek jelentik a régióközpontok perifériáit. A kitérésre lehetőségeket keresve éppen ezért a közeljövőben fontos feladat lesz a *kistérségi integrációs törekvések* támogatása is (G. Fekete É. 1993). Ma még a települések döntően a saját érdekeik megfogalmazásáig jutottak el, ám a jövőben az együvé tartozó településcsoportoknak, megyéknek és régióknak a *közös érdekek és célok*

felismeréséig is el kell jutni, s ezek megvalósítását is fontos területfejlesztési feladatként kell elismerniük (Süli-Zakar-Pfeil 1993).

1949-50 után a hazai terület- és településfejlesztési gyakorlatban olyan változások következtek be, melyek a megyék, s ezen keresztül a megyeszékhelyek szerepét és súlyát erősítették a regionális központokkal szemben (Vági 1982, Tóth 1988). A valóban ható (politikai) mechanizmusok hatásosan védtek ki az ismételt hangoztatott, de a gyakorlatban igen kevés szerepet játszó "ellenpólus"-elképzeléseket (Enyedi 1984, 1994).

A tervutasításos gazdaság megszűnésével, s a piacgazdaság kiépülésével a politikai "sallangoktól" meg fog szabadulni az ország társadalmi-gazdasági-térszerkezeti felépítése. Ez több helyen –mint sokfelé a polgári világban - a közigazgatás és a társadalmi-gazdasági régiószerződés (regionalizmus) határozott elkülönülését vonja maga után. Elképzelhető, hogy Tatabánya és Salgótarján például nagyterrségi központok maradnak, de a megyei székhelyek esetleg újra Esztergom, illetve Balassagyarmat lesz. Tehát a gazdasági hatalomtól "megtisztított" megyei közigazgatás a forgalmas, zajos regionális központokból a csendes, virágos kertvárosias kis- és középvárosokba költözik majd át. Kelet-Magyarországon ez legszemléletesebben Gyula és Békéscsaba közös érdeken alapuló funkciómegosztásában megnyilvánulhatna meg: Gyula lehetne újra Békés megye székhelye, Békéscsaba pedig a vidék nagyterrségi gazdasági-társadalmi központja. A két város közigazgatási, illetve regionális térszerkezeti szerepe természetesen nem jelent majd teljes területi egybeesést. Szükség lenne tehát a közigazgatás és az egyéb térfunkciók szétválasztására. Ezt a szétválasztást természetesen csak fokozatosan, s viszonylag hosszú idő alatt lehet elérni. Ma még például a területfejlesztés elsődlegesen, s mindenekelőtt politikai kérdés. A területfejlesztés forrása hosszú évekig még az állami "támogatás" lesz, tehát Magyarországon meglehetősen sokáig érvényesülhet még a redisztributív elem (Pálné Kovács I. 1994).

A közigazgatási egységek határaikkal az állandóságot jelentik majd a regionális és nagyterrségi központok pillanatnyi erőteréhez képest, melyek természetesen állandóan a kiterjedés-visszahúzóadás stádiumában léteznek csak. Egy kistérségre általában nem csak egy regionális (vagy nagyterrségi) centrum hat. A kistérség hovatartozását az öt ért hatások erősségi sorrendje dönti el, ami ismét csak állandóan változhat.

A polgári átalakulás a térszerkezetekben viszonyában - mint sokfelé a polgári világban - a közigazgatás és a régiószerződés (regionalizmus) határozott elkülönülését vonja maga után. Elégé közismert példákra hivatkozhatunk: az USA Illionis államának fővárosa pl. a csendes Springfield, ugyanakkor egész Illionisra, sőt Észak-Indianára, Dél-Wisconsinra, s a más államokra is kiterjedő nagyrégió "szíve" Chicago. A közigazgatás (a kormányzás) a zajos, zsúfolt nagyvárosokból gyakran "menekül el" (Brasília, Ottawa). A vesztes Németországban viszonylag hamar kiépült Bonn fővárossá, de egy új Hamburg, Köln, Frankfurt, stb., régióközponttá fejlesztése "nehezebben ment volna".

A régió: földrajzi integráció

Magyarország régiói és nagytérségei ma még igen kialakulatlanok. Karakterisztikus jelenlétüket - ahogyan a múlt század utolsó harmadában a történelmi Magyarországon a polgári gazdaság, s a kiépülő infrastruktúra ezt megteremtette - úgy a magántulajdonon alapuló nemzetgazdaság, a kiépülő piacgazdaság a közeljövő Magyarországon is meg fogja teremteni. (Ugyanakkor történelmi léptékben állandó változásban fogja majd tartani!) Az elmúlt évtizedek hazai térszerkezeti kutatásainak felemás sikerességét - véleményem szerint - éppen az magyarázza, hogy a megelőző évtizedekben a földrajzkutatók polgári jelenséget szándékoztak vizsgálni a "létező szocializmus" viszonyai között (Berényi 1992). A közigazgatás és az egyéb regionális funkciók erőszakos területi egységbe való irányításának a szándéka akadályozta a "mobil" térfunkciók (egészségügy, felsőoktatás, gazdasági együttműködések, stb.) fejlődését, hatékony működését, eredményességét (Berényi 1983).

Magyarország régiók szerinti felosztása, illetve elhatárolása - a ma még jórészt meglévő elfedettséggel, a piacgazdaság kialakulatlansága miatt - *problemátikus*. A meglévő nehézségek ellenére a hazai földrajzi szakirodalomban az elmúlt évtizedekben is sikerült figyelemreméltó tudományos eredményeket elérni. Elsősorban vonzási (egymáshatási) modellek segítségével határozták meg a kutatók a városok, a regionális és a felsőfokú központok elvi vonzáskörzeteit (Lackó 1978, Papp 1981).

Az 1991-ben Szegeden rendezett "Regionalitás" című konferencián megfogalmazódott, hogy a jellegzetes természetföldrajzi adottságok bázisán, a közös történelmi múlt, a gazdálkodási mód és szerkezet, az ezekre épülő erős összetartozás, az infrastruktúra többé-kevésbé egységes rendszere, a népesség tudatában is meglévő régió-tudat hoznak létre regionális egységet (Tóth 1991).

A régió meghatározásakor mindenekelőtt és nagyon határozottan ki kell emelni azt, hogy elsődlegesen *nem közigazgatási kérdéssről van szó*, bár a szomszédsági kapcsolatoknak, a földrajzi kontinuitásnak a régióképződésben lényeges a szerepe. A régió - véleményem szerint - olyan társadalmi-gazdasági terület egységet jelent, amely az öt alkotó "részek" szoros együttműködésére és érdekazonosságára épül, de határozott földrajzi határokkal nem minden esetben definiálható. Jellegeükből adódóan a földrajzi térben a közigazgatási egységek - megyék, tartományok, országok - az "állandóságot", a regionalizmus folyamatának eredményei, a makroregionális térstruktúrák a változékonyságot képviselik.

A régió - véleményem szerint - földrajzilag közel fekvő nagy- és kisvárosi vonzáskörzetek, településegységek, infrastrukturális hálózatok összekapcsolódása, integrálódása. A régió létrejöttének bázisa a (fejlett) gazdaság területi összefonódása, valamint a helyi társadalmak történelmi előzményekre épülő szoros egymásrataltsága. A közigazgatási kapcsolatok és a területi beosztás a társadalmi-gazdasági jellegű régiók létrejöttében, - tehát a regionalizmus folyamatában, polgári körülmények között - csaknem érdektelenek. A régió tehát mindenekelőtt (társadalom-) földrajzi integráció.

A földrajzi integráció folyamatában kialakuló régió mindig olyan erőter, amelyben a centrifugális erők hatása erőteljesebb, mint a centripetálisoké (Tóth 1995). A régióképződés természetéből következően a regionalizmus esetében a régiók határai elasztikusak. Egyrészt abban az értelemben, hogy egy-egy földrajzilag meghatározott területen, a földrajzi tér valamely entitásként meghatározható szegmensében egyszerre több régióképző tényező hatása is jelen lehet, ezek "erőterei" nem pontosan fedik le egymást (Tóth 1994). Ez különösen azóta van így, mióta a művi és a társadalmi környezet szerepe a régióképzésben erőteljessé vált. Másrészt a régióhatárok rugalmassága abban a tekintetben is érvényes, hogy a régiót alakító tényezők, illetve azok szerepe időről-időre változik, egyesek jelentősége mérséklődik, másoké felerősödik. Magyarországon a közeljövőben a terciarizálódásnak, az országos infrastruktúra-fejlesztéseknek, s mindenekelőtt a kiépülő autópálya-hálózatnak lesz meghatározó szerepe a régióképződésben.

A térstruktúrák elemzésénél a természetföldrajzi adottságok súlyozott figyelembevételét nem tartom szerencsésnek, bár a kistájaknak a lokálpatriotizmus kialakulásában meghatározó szerepe lehet. A természetföldrajzi tájakkal szemben a régióképzésben alapvető szerepet játszik a gazdasági tér, a gazdasági élet szereplői (egyéni vállalkozók, gazdasági társaságok, költségvetési és nonprofit intézmények) a legaktívabb régióformálók (Nemes Nagy J. 1996). Nyugati példák alapján biztosra vehetjük, hogy a területfejlesztési tevékenység alapját a régió (vagy bizonyos cél elérésére összefogott régiók) jelentik majd hazánkban is.

Évekkel ezelőtt a békéscsabai székhelyű *Nagyalföld Alapítványt* eredetileg a "tiszán" alföldi megyék önkormányzatai hozták létre, s a kezdeti sikerek a - már csak részben alföldi - Heves megye csatlakozási szándékát váltották ki. Nem volt nehéz megjósolni, hogy az eredményes tevékenység az elszigetelt Borsod-Abaúj-Zemplén megye valamilyen szintű csatlakozását vonja maga után, hiszen ebben a megyében is vannak alföldi térségek (Bodrogköz, Taktaköz, Borsodi-Ártér, Borsodi-Mezőség) másrészt az "Északi Iparvidék" gazdasági gondjait eredményesebben lehet képviselni egy nagy regionális szerveződésen keresztül, mint elszigetelten. Ez beigazolódott, hiszen a területfejlesztési törvény elfogadását követő "régió-alakítás" során az öt északkelet-magyarországi megye egy közös "régiót" hozott létre. Több szakember megjegyezte a közelmúltban, hogy ez olyan, mint egy rossz házasság: két szegény fél (Észak-Alföld, Észak-Magyarország) összefogásából csak még nagyobb szegénység származhat. Az északkelet-magyarországi régió - megfelelő koordinációval - nagyon eredményes érdekegyesítő és érdekérvényesítő szervezetté válhat.

A nyugati, és egyre gyakrabban a hazai szakirodalomból is előtűnik az a felismerés, hogy a régiók és a nagyvárosi centrumok léte szorosan egymáshoz kötődik. Ahogyan Lyon alpolgármestere megfogalmazta: *"Nem létezik erős régió, ha nincs a centrumában egy életerős, nagyteljesítményű város"* (Pálné Kovács I. 1992). A makroregionális földrajzi struktúrák, a régiók kialakulása és működése szempontjából tehát alapvető a *nagyváros vonzó hatása*, ereje, fejlettsége, a vetélytársaival szemben képviselt "térszerkezeti súlya". Ugyanakkor a városok között kiélezett verseny alakul ki az innovációért, a jól fizető munkahelyekért, a befektetések megszerzéséért. Ehhez a versenyképes városnak sajátos karakterrel, a tőkepiacon is értékelhető előnyökkel, jól szervezett térségi- és város-marketinggel kell rendelkeznie (Borvendég 1994).

A régió a globális és a lokális között elhelyezkedő mezoszint jelensége, az a transzmissziós terep, amelyen - mint sajátos szűrő - keresztül szüremlenek be, egyfelől a helyi adottságokba, viszonyokba a globális folyamatok hatásai, másfelől viszont a lokális folyamatok jelentős részben regionális szinten kumulálódnak, így épülve be a globális rendszerekbe (Tóth 1995). A régió dialektikus megközelítéséből az is következik, hogy a régióknak létezik egy *szintekből felépülő rendszere*. Egy-egy régió maga is több alrégióból állhat - ahol a (szubrégiók) részben átfedik egymást - ugyanakkor adott szempont(ok)ból régióknak tekintett térség más nézőpontból maga is egy nagyobb régió alrégiója lehet.

Regionalizmus és regionalizáció

Ahogy tanulmányunk első, világgazdasági fejezetében már utaltunk rá, Lorenz (1989, 1991, 1992) tanulmányaiban különbséget is tesz a *regionalizáció* (regionalisation) és a *regionalizmus* (regionalism) jelensége között.

Magyarország esetében a regionalizmus földrajzi kutatásának terén nem lehetséges a teljeskörű elvonatkoztatás a regionalizációtól, azaz a közigazgatási-politikai-területi szerveződésektől. Az Európai Unió által kialakított "háromszintű" statisztikai rendszer (pl. NUTS I-II-III) a közigazgatási egységekre épít, s a hazai igények is ezek kutatását kívánják meg tőlük. Másrészt a megalapozott politikai döntések egységes és egyértelmű számítási és nyilvántartási rendszert igényelnek. A *regionalizáció* előrehaladásához tehát Magyarországon is szükséges a makro-, a mezo- és a mikrorégiók *kritériumának* világos meghatározása.

A lényegi kapcsolódások alapján a *regionalizmus* elsődlegesen *horizontális integrációt*, a *regionalizáció* döntő mértékben *vertikális integrációt* jelent. Ez a meghatározás azt emeli ki, hogy mindkét jelenség a földrajzi térben lejátszódó területi integráció, de bennük az alkotórészek összeszerveződése alapvetően különbözik. A *regionalizáció* nem egyenlő felek alkujaként jön létre, s a (regionális) politikai hatalomból való eltérő részesedést - s még demokratikus berendezkedések esetén is -, bizonyos alávetettséget tételez fel. (Ez Magyarországon is például a helyi és a megyei önkormányzatok "szintbeli" megkülönböztetését követeli meg.)

A *regionalizmus* a meglévő centrum-periféra kapcsolat ellenére (alapvető meghatározottságát illetően) horizontális integrációt jelent, tehát egyenjogúságot. A közös érdekek talaján lehetőség nyílik, hogy a települések, közösségek, gazdasági szervezetek, stb., stratégiai módon tervezzenek, éljenek együtt.

A regionalizmus eredményeként olyan makroregionális *földrajzi struktúra* jön létre, mely a humán, az ökológiai, s az ökonomiai erőforrások optimális hasznosítását teszi lehetővé. A szociális piacgazdasági kiépítésének a kezdetén járunk, s ma még úgy tűnik, Magyarországon kevés tényező ösztönöz a térbeli (horizontális) integrációra, a regionális funkciók vállalására. A régióközpontoknak hazánkban közjogi privilégiumaik nincsenek, legfeljebb többletfeladataik (Enyedi 1993). Ezeket a jövő érdekében - akár anyagi áldozatok árán is - a régióközpontoknak mégis vállalni kell.

Tapasztalataink szerint az önkormányzatok a *horizontális*, közös érdekeken nyugvó kapcsolattól, az együttműködéstől, az *integrációtól* ma még *idegenkednek*. Márpedig az együttműködésre való készség és képesség a *valódi önkormányzatiság*

ismérve (Tóth 1994, Süli-Zakar 1994). Éppen ezért a jövőben feltétlenül növelni kell a régióon belüli együttműködések jelentőségét, melyekben stratégiai szerephez jutnak majd a horizontális önkormányzati, a makroregionális és a nemzetközi kapcsolatok.

Hazánk kis területéből, népességéből, s fejletlen gazdaságából adódóan nem látunk lehetőséget 19 régió kialakulására, így nincs szükség 19 (teljeskörű) regionális centrumra sem. Az önkormányzati törvény alapján a települések mozgásteret jelentősen növekedett, a törvény hiányosságai mégis sok esetben (regionális) *dezintegrációra* ösztönöztek, s az északkelet-magyarországi kutatások alapján reális a veszélye a mikronacionalizmusok (makroregionális egoizmusok) megerősödésének, mint azt a „debreceniség”, „szabolcsiság” példája igazolja (Süli-Zakar - Béres 1993).

Tehát mind a regionalizmusra, mind a regionalizációra a folyamatosság jellemző, azonban erre az utóbbi esetében, történelmi távlatban a folyamat megszakítotttsága a jellemző. (Az ország-, tartomány-, vagy megyehatárok esetenként igen tartósan bizonyulnak.) A regionalizmusra a folyamatos változás, fejlődés-visszaesés a jellemző, de a regionalizmus folyamatosságában is bekövetkezhetnek gyors változások, ugrások. Ezeket kiválthatják új természeti-társadalmi-gazdasági folyamatok, rövid vagy hosszabb lefolyású események, de előidézhetik a változásokat külső és kényszerű beavatkozások is (pl. pusztító árvíz, autópályaépítés, egyetemalapítás, új határmegvonás, stb.).

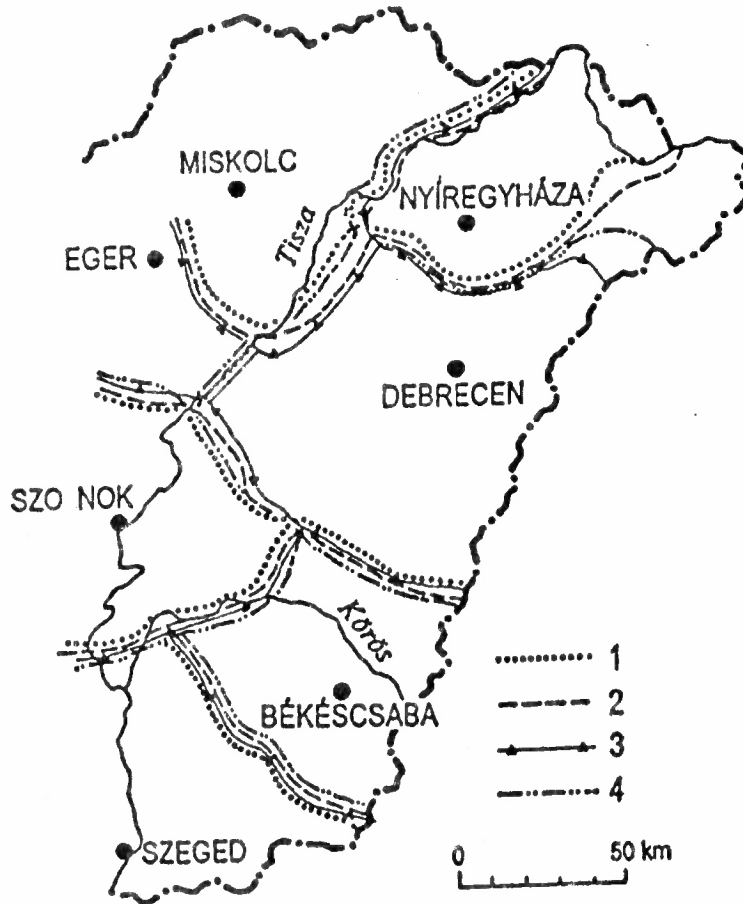
Ezt a folyamatos változást jól szemléltetik a kelet-magyarországi felsőfokú központokra *négy időkeresztmetszetben* kiszámított vonzási erőter-változási vizsgálatok (3. ábra). A földrajzi térben az erőterek - a felsőfokú központok "vonzásának" megfelelően - állandóan a kiterjedés-összehúzódnak, tehát a területi változás állapota jellemző (Papp 1981, Süli-Zakar 1994).

Magyarországon a jövőben feltétlenül növekedni fog az önkormányzatok földrajzi együttműködésének, integrálódásának jelentősége, *stratégiai szerephez jutnak a horizontális önkormányzati együttműködések* (kistérségek és településegüttesek), illetve a makroregionális és a nemzetközi kapcsolatok (G. Fekete É. 1993, Süli-Zakar - Pfeil 1993).

Eredményes regionális politikát a regionalizmus és a regionalizáció kiépítésétől, a terület- és településfejlesztés összecsiszolódó-kiformálódó mechanizmusától, s az erősödő magángazdaságok katalizátor-szerepétől várhatunk (Enyedi 1993). Egyre többen látják úgy, hogy a közigazgatás korszerűsödését feltételező államigazgatási-intézményi racionalizálási kísérletektől nem várhatjuk a magyar regionális politika megjavulását (Nikodémus-Ruttkay 1993). A hatékony regionális politikához elsősorban regionális hatókörű (elsősorban K+F) intézmények, területi kamarák, fejlesztési társaságok, térségi érdekeltségű bankok, civil szervezetek "idecsábítása", letelepítése szükséges.

3. ÁBRA

Kelet-magyarországi felsőfokú központok vonzási erőtereinek változása 1930-1995 között
Changes in the boundaries of city-regions in east-Hungary

Jelmagyarázat: 1=1930; 2=1960; 3=1977; 4=1995.

Forrás: Papp A. 1981.

Ugyanakkor a régiók és központjaik között *kiélezett verseny* alakul ki az innovációért, a jól fizető munkahelyekért, tehát a tőke megszerzéséért. Ehhez a versenyképes városnak (különösen a régió-központoknak) sajátos karakterrel, a tőkepiacon is értékelhető előnyökkel, jól szervezett térségi- és város-marketinggel kell rendelkeznie (*Borvendég* 1994).

Nyugat-Európában a közösségek, a települések és a gazdaság működésének versenyének "színtere" – ezt bizonyítja egyre több kutatási eredmény - ma már *kevésbé a nemzeti határokkal körülvárt országterület, sokkal inkább az együttműködés bázisán létrejövő-formálódó (esetleg több országhoz tartozó) régió.* A jövőben bizonyosan így lesz ez Kelet-Közép-Európában is.

Irodalom

- Amelung T. (1990) Economic Regions in Asia Pacific: An Exercise in Regional Delimitation. Kiel Institute of World Economics, *Kiel Working Papers*, 409, Kiel.
- Amelung T. (1990) Explaining Regionalization of Trade in Asia Pacific: A Transaction Cost Approach. Kiel Institute of World Economics, *Kiel Working Papers*, 423, Kiel.
- Barta Gy. (1991) Az ipari térszerkezet. *Magyar Tudomány* 4. sz. 420-423. o.
- Berényi I. (1992) Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései. *Földrajzi Tanulmányok* 22. Akadémiai Kiadó, Budapest 164 o.
- Berényi I. (1983) A településkörnyezet társadalomföldrajzi vizsgálata. *Földrajzi Értesítő* XXXII. 1. 37-48. o.
- Bernek Á. (1992) Patterns of Trade-Direction Relating to Developing Countries. Manuscript, Brighton.
- Bernek Á. (1994) A nemzetközi kereskedelem térszerveződésének elméleti kérdései a fejlődő országok külkereskedelmének empirikus vizsgálata alapján, Kézirat, Budapest 166.o.
- Bhagwati, J. (1990) The International Trading System. *IDS Bulletin*, Vol. 21. No.1.
- Blahó A. - Palánkai T. - Rostoványi Zs. (1989) *Integrációs rendszerek a világgazdaságban.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Borvendég B. (1994) Cuius Regio. *Valóság* XXXVII. évf. 1. sz. 46-53. o.
- Brand D. (1992): Regional Bloc Formation and World Trade. *Intereconomics*, Vol.27. No.6.
- Enyedi Gy. (szerk.) (1993) *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 383 o.
- Enyedi Gy. (1984) Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása. *Értekezések, emlékezések.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 37. o.
- Enyedi Gy. (1994) Területfejlesztés, regionális átalakulás a poszt-szocialista Magyarországon. - *Társadalmi Szemle* II. évf. 8-9 sz. 133-139. o.
- G. Fekete É. (1993) A kistérségi szövetségek szerepe a területfejlesztésben. - In: *Kiút a válságból II.* Falukonferencia, MTA RKK Pécs, 225-230. o.
- Hanink D.M. (1989) An Extended Linder Model of International Trade. *Economic Geography*, Vol. 65. No.4.
- Hanink D.M. (1989) Introduction: Trade Theories, Scale and Structure. *Economic Geography*, Vol. 65. No.4.
- Inotai A. (1980) *A regionális integrációk az új világgazdasági helyzetben.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Inotai A. (1981) A fejlődő országok közötti gazdasági kapcsolatok és az új világgazdasági helyzet. In: Bognár J. (szerk.) *Tanulmányok az új világgazdasági rendről.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- Inotai A. (1994) Az új regionalizmus a világgazdaságban. *Külgazdaság*, XXXVIII. évfolyam 1.sz.
- Isard W. (1960) Methods of Regional Analysis: an Introduction to Regional Sciences. *The M.I.T. Press*, Cambridge, Mass.
- Johnston R.J. (ed.) (1994) *The Dictionary of Human Geography*
- Kovács Z.Á. (1996) Világgazdasági globalizáció és a nemzetközi kereskedelem átalakulása. *Külgazdaság*, XL. évfolyam 10. sz.
- Krugman P. (1990) Rethinking International Trade. *The M.I.T. Press*, Cambridge, Mass.
- Krugman P. (1991) *Geography and Trade.* Leuven University Press and MIT Press, Leuven, London

- Lackó L. (1978) Települések vonzásterületének meghatározása egymásrahatási modell segítségével. *Földrajzi Értesítő* XXVII. évf. 1. füzet 31-43. o.
- Linder S.B. (1961) *An Essay on Trade and Transformation*. John Wiley & Sons, New York.
- Linnemann H. (1966) *An Econometric Study of International Trade Flows*. North-Holland Publishing Company, Amsterdam.
- Lorenz D. (1989) Trade in Manufactures, Newly Industrializing Economies and Regional Development in the World Economy. A European View. *The Developing Economies*, No.3.
- Lorenz D. (1989) Trends towards Regionalism in the World Economy. *Intereconomics*, Vol.24. No.2.
- Lorenz D. (1991) Regionalisation versus Regionalism - Problems of Change in the World Economy. *Intereconomics*, Vol.26. No.1.
- Lorenz D. (1992) Economic Geography and the Political Economy of Regionalization: The Example of Western Europe. *The American Economic Review*, May.
- Lösch A. (1938) The Nature of Economic Regions. *Southern Economic Journal*, Vol.5. No.1.
- McCarthy F.D. - Taylor L. - Talati, C. (1987) Trade Patterns in Developing Countries. *Journal of Development Economics*, Vol. 27. No. 8.
- Nemes Nagy J. (1996) Centrumok és perifériák a piaccgazdasági átmenetben. *Földrajzi Közlemények* CXX (XLIV). kötet, 1. sz. 31-48. o.
- Nemes Nagy J. (1997) Régiók, regionalizmus. *EDUCATIO* VI. évf. - ősz.
- Nikodémus A. - Ruttkay É. (1993) A területi politika rövid távú mozgástera a piaccgazdaságra való áttérés időszakában. - *Comitatus*, 9. sz. 3-10. o.
- Ohlin B. (1981) *Interregionális és nemzetközi kereskedelem*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Pálné Kovács I. (1992):Gondolatok egy lehetséges folyamatról egy periféria főváros születése: Lyon? *Tér és Társadalom* VI. évf. 3-4.sz. 291-293. o.
- Pálné Kovács I. (1994) A területfejlesztés kihívásai előtt az önkormányzati rendszer. In: *Tér és közigazgatás* (szerk: Csefkó F.). MTA RKK - Magyar Közigazgatási Intézet. Pécs, 30-44. o.
- Papp A. (1981) Debrecen vonzáskörzete. *Alföldi Tanulmányok* V. Békéscsaba, 177-203. o.
- Rechnitzer J. (1993) Szétszakadás vagy felzárkózás (A térszerkezetet alakító innovációk). MTA RKK, Győr, 208 o.
- Sárfalvi B. (1991) A világgazdaság növekedési pólusai. *Földrajzi Közlemények*, 3-4 sz.
- Süli-Zakar I. (1994) Regionalizmus és régió. In: Mátrai M. - Tóth J (szerk.) *A középszintű közigazgatás reformja Magyarországon 2. kötet - Térszerkezet-régió-vonzáskörzetek-kistérség, Székesfehérvár-Pécs*, 1994. 14-24. o.
- Süli-Zakar I.-Béres Cs. (1993) Hajdú-Bihar megye (A térbeli társadalmi-gazdasági fejlődés lehetőségei és problémái). *Területfejlesztés* 2. Debrecen, 282 o.
- Süli-Zakar I.-Pfeil E. (1993) Hajdú-Bihar megyei tapasztalatok a kistérségi szövetségek és társulások létrejöttéről. *Comitatus* III. évf. 10 szám. 39-17. o.
- Szentes T. (1981) Az elmaradottság főbb elméleti kérdései. In: Nyilas J. (szerk.) (1981) *Korunk világgazdasága III. A fejlődő országok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Todaro M.P. (1991) *Economic Development in the Third World*. Longman, London
- Tóth J. (szerk.) (1994) *A Szolnoki Agglomeráció*. MTA RKK, Pécs 289 o.
- Tóth J. (1988) Urbanizáció az Alföldön. *Területi és Települési Kutatások* 3. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, 200. o.
- Tóth J. (1991) A demográfiai és migrációs viszonyok szignifikánsak. *JUSS*. IV. évf. 2. szám. Szeged, 25-31. o.
- Tóth L. (1994) Szubregionális európai agrár munkamegosztás és a magyar mezőgazdaság jövője. In.: Magyarország a XXI. század küszöbén. MTA Jövőkutatási Bizottsága, Budapest, 578-592. o.
- Tóth L. (1995) Globalizáció és regionalizáció. Szeged, 189 o.
- Vági G. (1982) *Versengés a fejlesztési forrásokért*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 225 o.
- Winters L.A. (1991) *International Economics*. HarperCollinsAcademic, London